

9. MORÁLNÍ A NÁBOŽENSKÝ VÝVOJ

VÝVOJ MORÁLNÍHO VĚDOMÍ A JEDNÁNÍ – Lawrence Kohlberg

1. stadium – předkonvenční úroveň:

Typ I. Heteronomní stadium: dítě je plně zaměřeno na **poslechnutí či neposlechnutí dospělého** a na následující **odměnění nebo potrestání** – dodržuje nařízení pouze, pokud je **autorita přítomna**.

Typ II. Stadium naivního instrumentálního hédonismu: dítě jedná **konformně**, ve shodě s určitými **příkazy a zákazy**, protože za to **očekává určitou výhodu** nebo předpokládá, že se vyhne nějaké nepříjemnosti – dodržuje nařízení, i když **není autorita přítomna**.

2. stadium – konvenční úroveň:

Typ III. Morálka „hodného dítěte“: dítě jedná tak, jak se od „**hodného**“ dítěte **očekává** – mravní jednání slouží k vytvoření nebo **udržení dobrých vztahů**, důraz je položen na **soulad mezi lidmi**.

Typ IV. Morálka svědomí a autority: dítě jedná podle sociálních norem proto, aby **předešlo kritice autoritativních osob**, a tak současně **předešlo pocitům viny**, za něž by je odsuzovalo vlastní **svědomí**.

3. stadium – postkonvenční úroveň:

Typ V. Morálka jako forma určité společenské smlouvy na straně jedné a individuálních práv na straně druhé: člověk uznává, že **práva jednotlivce i celého společenství** mají být chráněna a respektována, chová se ve **shodě se společenskými normami** proto, aby si zachovalo **uznání nezúčastněného pozorovatele**, který jednání posuzuje z hlediska **obecného dobra**.

Typ VI. Morálka vyplývající z univerzálních etických principů: jedinec se nyní chová **shodně s normami** proto, aby sám sebe **nemusel odsuzovat**. **Obecné mravní principy platí pro všechny**, tedy i pro něho a **musí podle nich jednat**.

Pro **morální vývoj dítěte v rodině** je důležité **neklást** důraz na **mocenskou převahu vychovatele** nad vychovávaným (tělesné tresty, hmotné odměny) ani na **tresty prostřednictvím odnětí lásky** při neposlušnosti (**odmítání dítěte, nemluvení s ním** atd.). Rodič nebo učitel má používat diferencovaných **výchovných prostředků**, které vždy **odpovídají dané situaci** – může používat i **trestů**, ale vždy s **vysvětlením, odůvodněním** a s odkazem na následky toho či onoho jednání. Nejdůležitější je však každodenní, ustavičně se **opakující**, bezděčný, ale opravdu autentický **způsob interakce mezi všemi členy rodiny** – kde si lidé v rodině mohou **volně a nefalšovaně sdělovat své pocity a přání** (skutečná vzájemnost), dítě si uvědomuje, že samo **způsobuje svými činy dobro nebo zlo**, a že také oni mu mohou **bezděčně nebo záměrně pomáhat či škodit**, a snáze potom pochopí obecné mravní principy.

Kritika Kohlbergovy teorie

Carol Gilliganová – **morální problémy** jsou založeny na **problémech lidských vztahů**. Vnímání a **hodnocení lidských vztahů** se však **liší u mužů a u žen**, proto se i morální úsudky **žen liší od morálních úsudků mužů**. Úsudky žen souvisí s **pocitů empatie, soucitu** a zabývají se řešením skutečných (nikoli hypotetických) dilemat. Tato „odchylka“ od mužského etického principu spravedlnosti byla dlouho **hodnocena jako důkaz nižší úrovně morálního vývoje žen**. Ženy však častěji chápou morální problémy jako problémy péče a zodpovědnosti ve vztazích. Etika je u nich **zaměřena na sociální vztahy, na zodpovědnost vůči druhým a zejména na péči**. **Princip péče je rovnocenný** Kohlbergovu centrálnímu etickému principu spravedlnosti.

SPIRITUALITA

Definice spirituality:

- Přesvědčení o **vyšší síle přesahující člověka** (Corveleyn a Luyten, 2005).
- Hledání **smyslu, jednoty, propojenosti, transcendence a nejvyššího lidského potenciálu** (Emmons a Crumpler, 1999).

Klíčový význam získala **myšlenka nenáboženské spirituality**. Tvrdí se, že **spiritualita je pojem širší než náboženství, že náboženství je jen jedním z projevů spirituality**.

Badatelé se shodují na tom, že **prožitková složka náboženství (nebo spirituality, včetně náboženské) je relativně univerzální, navzdory nekonečné rozmanitosti vnějších náboženských forem, nauk, obřadů, institucí atd.** Nápadné jsou zejména **shody v prožitcích mystiků různých náboženství**.

Komponenty spirituality Davida Elkinse (2001):

- **Transcendentní dimenze**, jež se projevuje přesvědčením, že **život má tuto dimenzi**, jež ovšem musí být **založeno zkušenostně**, ideálně v podobě **maslowovského vrcholného prožitku**.
- **Osobní jistota smyslem života**, založená na **autentickém hledání**.
- **Životní poslání, pocit odpovědnosti vůči životu**, „nalezení života skrze jeho ztrátu“.
- Zakoušená **posvátnost celého života**, včetně **prožitků** považovaných běžně za „obyčejné“.
- **Nezávislost na materiálních hodnotách**, jež nemohou uhasit „ontologickou žízeň“
- **Altruismus – soucit, aktivní láska a touha po spravedlnosti** pro celé lidstvo.
- **Idealismus – vizionářská oddanost myšlence zlepšení světa**.
- **Ovoce spirituality – zřetelný vliv zmíněných prožitků, postojů a přesvědčení na vztah k sobě, k druhým, k přírodě a k tomu, co člověk považuje za Nejvyšší**, ať je to cokoliv.

TEORIE STUPŇŮ VÍRY JAMESE FOWLERA (1995)

James Fowler se pokusil spojit **kognitivistickou** (tj. na myšlení orientovanou) **teorii Kohlberga s psychosociálními pojetími** jiných autorů (**Erikson, Freud, Jung**) – s pojetími orientujícími se na vliv společnosti na psychiku člověka. Vytvořil řadu **sedmi stupňů vývojově přiměřených a navzájem spojených stylů víry**:

Ke zjištění stádií vypracoval Fowler **dotazník**, skládající se ze tří částí. První sada otázek byla věnována základním údajům o životě dotázaných, druhá část se zabývala **zkušenostmi a vztahy** majícími **určující vliv na lidský život**, předmětem třetí skupiny otázek byly **současné hodnoty a závazky dotázaných**. Na testující otázky odpovídalo **359 respondentů**. Z toho **45% bylo protestantů, 36.5% katolíků**, zbytek tvořili pravoslavní křesťané a Židé.

Stadia **následují po sobě v daném pořadí, aniž by některé z nich mohlo být přeskočeno**.

0. NEDIFERENCOVANÁ VÍRA

Primární víra je základním předpokladem pro **získání důvěry**. Semínka důvěry, povzbuzení, naděje a lásky zasévají v tomto stadiu do dítěte **rodiče**. Ačkoli **nemůžeme říci**, že by toto stádium zcela **determinovalo pozdější směřování víry**, je jisté, že v tomto období jsou **položeny základy**, na kterých může **pozdější víra stavět**, anebo je také přetvořit. Fowler nazývá primární důvěru **embryem víry**, jež může dozrát ve vztah k Bohu. Jestliže v dětství **nedošlo ke zformování primární víry** anebo byla tato **víra v pozdějším věku zničena**, pak předpokladem trvalého a hlubokého **vztahu k Bohu je tuto primární víru znovu vytvořit**.

Hlavní síla víry je v tomto stadiu založena na **základní důvěře** a vzájemném prožívání vztahu s těmi, kteří **dítěti poskytují primární lásku a péči**. Deficit výše uvedených hodnot se projevuje v **selhání vzájemnosti**, jež se projevuje dvojím způsobem. Za prvé vzrůstem **nepřiměřeného narcismu**, jenž charakterizuje narušení vzájemnosti a snaha **být ve vztahu vždy dominantní**.

Pomocí rituálů a opakujících se her má dítě možnost **učit se vztahům s druhými**. Radost a **pohoda**, zakoušená **dítětem v souvislosti s rituály a hrami**, je velmi vhodnou **přípravou** pro pozdější pozitivní zkušenost s Bohem v průběhu **rituálů víry**.

1. INTUITIVNĚ-PROJEKTIVNÍ VÍRA

Pro 3.-7. rok života je charakteristická relativní **proměnlivost myšlenkových vzorů dítěte**. Dítě je neustále seznamováno s novinkami, jež následně ovlivňují myšlenkové operace. **Imaginativní proces, sycený fantazií, ještě není v tomto stadiu korigován logickým myšlením.**

Děti tohoto stadia vytvářejí **představy kombinací hlubokých pocitů, vhodných ilustrací, fantastických avšak neškodných postřehů a zřejmě taktéž některých destruktivních předpokladů. Nebezpečí** spočívá v možném **ulpění dětské představivosti** na neomezených **obrazech teroru a destrukce** nebo na vědomém či nevědomém využití jedincovy představivosti k **nepřiměřenému zesílení morálních nebo věroučných nadějí** a očekávání. Úkolem **dospělých** ve víře, jež s dětmi udržují vztahy a naslouchají jim, je tato zkresení objevit a pomoci **dětem**, aby své **představy zkorigovaly**. Má-li se symbol víry stát součástí niterných představ dítěte, musí se **rodiče i dítě pravidelně účastnit prožívání symbolického aktu**. Začnou-li se **děti zajímat o význam náboženských rituálů** a symbolů, je vhodné jim vyprávět **příběhy, jež jejich smysl vysvětlují**.

Víra tohoto stadia je **plná fantazií**. Dítě je silně ovlivňováno **příklady, náladami a činnostmi víry, jež** nachází v primárních **vztazích s dospělými**. Proto je **s rodiči** nebo rodičovskými postavami **často spojován i Bůh. Akceptované dítě** umisťuje zkušenost vlastního přijetí a **rodičovské lásky do své představy o Bohu**. Výsledkem je víra dítěte charakterizovaná silným vědomím, že je **v rukou milujícího a pečujícího Boha**. Toto hluboké přesvědčení je pro dítě nesmírně důležité.

2. MÝTICKO-SLOVNÍ VÍRA

Jestliže víra předchozího, intuitivně-projektivního stadia, upřednostňovala spíše přímočaré významy a spojitosti, vytvořené na základě vyprávění, pak nyní se **hlavním nositelem integrity, hodnoty a smyslu** jednotlivé zkušenosti stávají **příběh, drama a mýtus**.

Děti tohoto stadia (mladší školní věk) již nejsou pouze dobrými posluchači, nýbrž sami se již **stávají skvělými vypravěči**. To se projevuje i ve schopnosti dítěte **zakomponovat do příběhu a vyprávění vše, co prožilo**. Zmíněná dovednost slouží následně nejen k odhalení smyslu prožitých zkušeností, ale taktéž ke **sdílení jejich smyslu s ostatními**. Vyprávění vlastních životních příběhů a naslouchání příběhům druhých je vynikajícím způsobem, jak se dítě učí poznávat život. **Vyprávění náboženských příběhů** stojí v srdci rozvoje víry, neboť **člověku je v nich odhalena teologie. Děti nepochopí Boha, bude-li jim prezentován v abstraktních symbolech**. V příbězích se jim však Bůh stane snadno dostupný a srozumitelný. Pro děti ze základní školy je proto typické **přivlastnění si příběhů, přesvědčení a postojů komunity, k níž náleží**. Tím také vzrůstá jejich identita.

Víra je na této úrovni spjata s **doslovným výkladem, vystupujícím v podobě morálního pravidla či postoje**. Podobně **symboly jsou chápány doslovně a jednodimenzionálně**. Přílišné lpění na doslovném významu a **korelaci mezi příběhem a realitou** může nejednou vést k nabubřelému **perfekcionismu, „skutkařské“ spravedlnosti, nepřiměřenému kontrolování** nebo jejich protikladu – tendenci ke **zlému v rezignované vzpouře**. Tyto postoje mají svůj původ v **recipročně chápané spravedlnosti**, tzn. v přesvědčení, že člověku je přisouzena **odměna za vykonané dobro a trest za spáchané zlo**. Děti věří, že tato vzájemnost spočívá v samém základě vesmírného uspořádání. Tyto názory ovlivňují i jejich **představu o Bohu**, jenž je chápán jako **Stvořitel řádu všech věcí, a tudíž i popsané dialektiky odměny a trestu**. Bůh bývá přirovnáván k **mocnému rodiči, který je přísný a spravedlivý**. Zůstává poctivým i navzdory odpuštění, to znamená, že **trestá i ty, kteří se dopustili zlého, ačkoli měli dobré úmysly**. Cesta, jež dětem dovolí uniknout z **kleští perfekcionismu** či rezignované vzpoury je umožněna nově se objevující schopností sdílet perspektivy druhých, **nahlížet na řešení problémů z několika úhlů**. Díky této výbavě mohou děti pochopit, že taktéž **Bůh je schopen nahlížet problémy, v nichž se ocitli, z jejich vlastní perspektivy**. Toto přesvědčení je zároveň naplňuje nadějí, že Bůh, jenž zná jejich situaci, **bude vůči nim vstřícný**.

3. SYNTETICKO-KONVENČNÍ VÍRA

Pro synteticko-konvenční stadium je typická víra, tvořená sloučením významů, přesvědčení a hodnot přijatých z různých částí světa dospívajícího člověka. Zajímavé je, že **mnoha adolescentům** víra tohoto stadia **dodává pocit životní rovnováhy**, a proto v něm **setrvávají po celý život**.

Vstup do popisované fáze je zapříčiněn proměnou vnějších podmínek v životě dospívajícího. Osobnostní **zkušenost světa** se nyní **rozšiřuje za sféru rodiny**. O jeho pozornost se totiž uchází už nejen rodina nebo škola, ale také velmi významně **práce, vrstevníci, společnost** z ulice, média a také **náboženství**. Člověk je postaven do polyfonní reality. V nové situaci začíná vnímat **víru jako nástroj sloužící k integraci informací a hodnot**. Od víry očekává, že mu bude poskytovat **základ identity a filozofického názoru**. **Kvalita víry** tohoto období je závislá na **kvalitě zakoušených vztahů**. Popisovaný stupeň lze nazvat konformistickým, neboť člověk se v něm velmi snadno **přizpůsobuje očekávání a posuzování druhých**. Dospívající jedinec nacházející se ve stadiu synteticko-konvenční víry ještě **nemá stabilně strukturovanou identitu** ani vyvinutou schopnost zastávat vlastní mínění či vytvářet a udržovat nezávislou perspektivu.

Význam víry a životních hodnot si jednotlivec velmi citlivě uvědomuje a **nevýslovně na nich lpí**. Osoba se **do světa tvořeného vírou a hodnotami jakoby „zabydlí“**, aniž by je **podrobovala systematické reflexi** nebo explicitní falzifikaci. To je důvod, proč smíme člověka sdílejícího popisovanou úroveň víry nazvat **nositelem „ideologie“** ve smyslu více či méně konzistentního seskupení hodnot a názorů.

Vztah k Bohu je v tomto stadiu pojímán jako **rozšíření lidských vztahů**. Mnoho mladých lidí nyní zakouší **hlubokou touhu osobního vztahu k Bohu**. **Bůh je pro ně protějšek**, jenž **jejich osobnost chápe a akceptuje plněji** než kdokoli jiný. Jejich životy jsou silně ovlivněny **očekávanými, která má Bůh s jejich životem**. Velký důraz proto kladou na **hodnoty, přesvědčení a závazky**, jež je **vážou k Bohu**. **Dospívající děti** tedy **potřebují společenství**, které jim nabídne **příběhy, ideály, systém víry, rituály, řád a modelové role**, které budou schopny nejen naplnit, ale i vyplnit jejich představivost a **touhu po zralých pravdách**. Pro **dospívající** je velmi důležité **navázat přátelství** a trávit čas s **lidmi**, kteří jsou **zralí ve víře**.

Zklamání ve vztazích mohou vést k **nihilistické pochybnosti o existenci osobního principu nejvyššího bytí** nebo také ke **kompensační intimitě s Bohem vylučující jakékoli světské vztahy**.

4. INDIVIDUÁLNĚ-REFLEKTUJÍCÍ (INDIVIDUALIZOVANĚ PROMÝŠLENÁ) VÍRA

Moment přechodu ze třetího do čtvrtého stadia je obzvláště kritický, neboť **dospělý** musí začít brát vážně **břímě odpovědnosti za závazky** plynoucí z jeho **životního stylu, víry a postojů**.

Člověk individuálně-reflexivní víry **překládá symboly do koncepčních významů**. Nevědomým faktorům ovlivňujícím jedincovo hodnocení a jednání je věnována pouze minimální pozornost. Z tohoto důvodu můžeme popisované **stadium nazvat demytologizačním**.

Člověk se **pokouší o kritické vypracování vlastních přesvědčení**, začíná **rozumět druhým lidem i sobě jako součástí sociálního systému** a přebírá odpovědnost za svá rozhodnutí ohledně svého životního stylu. To vše otevírá cestu k angažování se v mezilidských vztazích a v povolání. Silně zde **vystupuje do popředí** zvláště onen **moment rozhodování**. Dospělý člověk už se **nerozhoduje z ohledu na vnější autoritu**, ale proto, že **určitý požadavek je především jeho vnitřním požadavkem**, je **hodnotou jeho svědomí**. Ve vztahu k náboženství zde hraje roli **rozhodnutí se pro společenství**, ve kterém **člověk přejímá odpovědnost**.

5. SPOJUJÍCÍ VÍRA

Popisované stadium víry **rozvíjí druhou naivitu**, ve které je **symbolická moc znovu spojená s koncepčními významy**. Dochází zde k novému interpretování a přepracování minulosti.

Spojovací víra **oceňuje symboly, mýty a rituály** (vlastní i cizí), neboť v nich nalézají média **odrážející hloubku symbolizované skutečnosti**. Tato víra je schopna vrátit se **do určité míry zpět k pravdivosti obrazů, symbolů a mýtů**. Začíná si být vědoma **paradoxů života**. A tak to, co mělo až dosud pevně

logické obrysy, to se začíná rozplývat. Pravda začíná být zakoušena jako neuzavřená, ale otevřená směrem k budoucnosti. Tradiční víra, kterou již člověk odmítl, začíná být nahlížena nově.

Nově se v tomto stadiu objevuje **schopnost ironické imaginace**. Tato dispozice dovoluje člověku **začlenit se do skupiny**, jež se pro něj stává **nositelkou moci a významu**. Tento jedinec si je zároveň vědom, že **participace na moci a významu skupiny je čímsi relativním a jen částečně úspěšným**. Jedinec, jehož víra se nachází v popisovaném stadiu je schopen **vnímat a oceňovat taktéž jiné perspektivy**.

Člověk spojující víry, zejména **překročil-li střed života**, si je **silně vědom neodvolatelnosti a svatosti svých závazků a rozhodnutí**. Silně zakouší taktéž **paradoxnost, hloubku a odpovědnost vůči světu jako celku**. Usiluje zejména **o sjednocení protikladů v myšlení a zkušenosti**.

6. UNIVERZALIZUJÍCÍ (VŠEZAHRNÚJÍCÍ) VÍRA

V tomto stadiu dochází **k prohloubení a naplnění všech dříve pouze fragmentárních schopností a postojů**. **Všezahrnující víra**, která **vyvádí člověka přes všechny paradoxy a polarity života do jednoty s mocí Bytí**. Jeho náhled a angažovanost uvolnily takového člověka pro **vášnivě, ale svobodné dávání sebe samého v lásce**. Snaží se **překonat rozdělení, osvobodovat utlačované či rozhodně vystupovat proti brutalitě mocných**. Je to **odpověď** dávaná předem **výzvě po budování Božího království**.

Pro lidi nacházející se v tomto stadiu víry je charakteristická **disciplinovanost, aktivní sebeobětování v zájmu uskutečňování požadavků absolutní lásky a spravedlnosti**. Osobnost člověka se **plně angažuje pro transformaci přítomné reality ke vzoru reality transcendentní**. V tomto úsilí je **opomíjena snaha o sebezachování**. Naopak se zde setkáváme se svěžím pojetím transcendentní morálky a zbožnosti, jež obě dávají činům a slovům reprezentantů této víry mimořádnou a často nevyovězenou hodnotu. Univerzalizující víra, **zohledňující nejvyšší autoritu ve všech aspektech života**, vzbuzuje v člověku **pocit zodpovědnosti za okolní prostředí, jež zahrnuje veškeré bytí**. To, co je **nositelem hodnoty, je vzdáleno jakýmkoli prospěchářským úvahám**.

KONCEPCE NÁBOŽENSKÉHO ÚSUDKU FRITZE OSERA (1984)

Na **Piagetovu teorii** navazuje **Fritz Oser**, který se pokusil formulovat fáze **utváření náboženských myšlenkových struktur**, a to za respektování Piagetových výzkumů.

I. ABSOLUTNÍ CIZÍ URČENÍ. (Bůh ví, co dělá.) „Udělej, ať jsou všichni lidé dobří“.

Bůh je na tomto stupni chápán jako jednostranná a poslední autorita. Člověk je proti tomuto Bohu jen cize určený, výkonný orgán. Proto musí člověk poslouchat, jinak by byl potrestán. S postupným vývojem myšlení ale dojde ke krizové zkušenosti: I lidé se mohou přičinit o své vlastní dobro.

II. ROVINA ODPLATY. (Vztah výměny na základě smlouvy) „Jak já tobě – tak ty mně.“

Dítě už se nevidí jen jako pasivní protějšek k Bohu, ale začíná „jednat“, vstupuje s Bohem do „výměnného obchodu“. Důvěruje ve svou schopnost **Boha uchlácholit a dobře ho naladit**. Častými „body jednání“ bývá **smlouvání o dobrou známku ve škole nebo o ztracený předmět. Krizovou zkušeností je poznání, že například zkouška dopadla špatně i přes intenzivní modlitby, zatímco soused v lavici, který se ani modlit neumí, dostal dobrou známku.**

III. SEBEURČENÍ. (Člověk chce své jednání sám posuzovat a zodpovídat za ně) „Bůh je pryč.“

Svět Boha a svět lidí jsou pojímány jako dva obvody, zcela oddělené jeden od druhého. Člověk se sám vidí jako zcela odpovědný za zdar svého života, protože Bůh nemůže zasahovat do dění ve světě, a to ani jako trestající, ani jako pomáhající. Možná, že Bůh je, ale to nemá pro život praktický význam. I tento obraz světa a Boha se může dostat do krize: Mladý člověk potká jiné lidi, které obdivuje a miluje, kteří

však svou sílu pro život čerpají u Boha. Jindy člověk pocítí, že při všem úsilí a při nejlepší vůli nemůže vyřešit mnohé „poslední otázky“ svého života.

IV. SVOBODA A PROZŘETELNOST. (Sebeurčení na straně jedné a vnímání Božího plánu na straně druhé)

Bůh je nyní spatřován jako poslední příčina a původ světa. Má pro svět plán spásy. Boha lze vidět skrze znamení v přírodě, v kultuře a v lidské lásce. Boží prozřetelnost je chápána jako univerzální síla, ale lidé už nejsou vůči ní cizí určení, naopak: Svoboda Boží a svoboda člověka tvoří vzájemný vztah.

V. MEZILIDSKÉ VZTAHY.

Když se na tomto stupni hovoří o Bohu, potom jenom tak, že i o člověku se hovoří jako o cíli Boží lásky a svobody. Bůh je vnímán na tomto stupni vždy ve vztahu k lidské praxi svobody a lásky. Již se zde nemluví o Božím plánu spásy pro svět a člověka, který by byl zaměřen jednostranně ze strany Boha. Lidská svoboda a láska se stávají rozhodující místem, na němž se ukazuje Bůh.

Lze dospět k ještě rozvinutějšímu obrazu Boha? Z empirických výzkumů již další data nevzešla. Přesto Oser předpokládá ještě další stupeň.

VI. UNIVERZÁLNÍ KOMUNIKACE A SOLIDARITA. (Naděje i v neúspěchu a utrpení.)

Poslední a nejvýše možný stupeň je dosažen tehdy, když je prožívána skutečná solidarita bez hranic. To znamená, když jsou spolu zažity a překonány vina, bezpráví, smrt a utrpení. To je však možné pouze tehdy, když vyjdu z Božího příslibu, ze zkušenosti, z bezpodmínečného uznání, které nemohu vydat sám ze sebe, ale pouze přijmout.

Oserův model je často podrobován kritice, zejména proto, že příliš zužuje náboženskost člověka na náboženský úsudek, respektive na představu Boha. Víra je však postoj, který se dotýká všech vrstev člověka.

MODEL ELISABETH KÜBLER-ROSSOVÉ

Model Kübler-Rossovové, známý též jako pět fází smutku či pět fází umírání, byl poprvé zaveden v roce 1969 americkou psycholožkou Elisabeth Kübler-Rossovou v knize *On Death and Dying*. Součástí knihy byl model s názvem Proces vyrovnání se s umíráním, založený na jejím výzkumu a rozhovorech s 500 umírajícími pacienty.

Jednotlivé fáze zahrnují:

- 1. Popírání (*denial*)** – „Cítím se dobře.“, „Tohle se nemůže stát, ne mně.“, „Došlo k záměně výsledků, to musí být omyl.“ Popírání je pro jedince pouze dočasnou obranou. Jde o šokovou situaci, která může trvat různě dlouho. Dotyčný se nechce s nastalou situací smířit.
- 2. Hněv/agrese (*anger*)** – „Proč já? To není fér!“, „Proč se to děje mně?“, „Kdo za to může?“ Jakmile se jedinec dostane do druhé fáze, uvědomuje si, že popírání již nemůže pokračovat. V této fázi je o dotyčného velmi těžké pečovat v důsledku pocitů vzteku a závisti. Mohou též přestat spolupracovat a komunikovat se zdravotnickými pracovníky.
- 3. Smlouvání (*bargaining*)** – „Chci se dožít svých vnuků.“, „Udělám cokoli, abych mohl/a žít ještě pár let.“, „Dám všechny své peníze za...“ Třetí fáze zahrnuje naději, že jedinec může nějakým způsobem oddálit či odložit smrt. Dotyčný se obrací k vyšší moci (např. Bohu) s žádostí o delší život výměnou za změnu životního stylu apod. V této fázi též dochází k hledání zázračného léku či alternativních metod léčby.
- 4. Deprese (*depression*)** – „Jsem tak smutný, proč se s čímkoli obtěžovat?“, „Umřu, tak o co jde?“, „Ztratil/a jsem milovaného/milovanou, proč dál žít?“ Během čtvrté fáze si umírající začíná uvědomovat

jistotu blížící se smrti. Může být proto **zamlklý, uzavřený, odmítat návštěvy** a trávit většinu času v pláči a truchlení s **pocit strachu, úzkosti, smutku a beznaděje.** **Nedoporučuje se** dotyčného v této fázi **rozveselovat.**

- 5. Smíření (acceptance)** – „Bude to v pořádku.“, „Nemůžu proti tomu bojovat, měl bych se na to připravit.“ V této poslední fázi se dotyčný začíná **vyrovnávat se svou smrtí** či smrtí milovaného. Dochází k **psychickému uvolnění** a pacient je schopný **na léčbě spolupracovat** a přistupovat k ní rozumem.

Kübler-Rossová původně aplikovala tyto fáze pouze u lidí trpících smrtelnou nemocí, později však i na **jakýkoli druh tragické osobní ztráty** (práce, příjmu, svobody). Mohou sem spadat i významné životní události jako **smrt blízkého, rozvod, drogová závislost,** vypuknutí nemoci či chronické nemoci, diagnóza **neplodnosti** a jiné události.

Podle ní tyto fáze **nemusejí** nezbytně nastávat ve výše **uvedeném pořadí** a nemusejí být ani **všechny prožity,** avšak vždy dotyčný zažije nejméně dvě z nich. Často též dotyčný může fáze zažít jako na tzv. „horské dráze“, což je **střídání dvou nebo více fází,** během nichž se dotyčný několikrát k jedné či více z nich navrací.